

نقد یک کتاب

ایران در چهارراه حوادث*

دکتر علیرضا ازغندی

کتاب «ایران در چهارراه حوادث» دربرگیرنده مجموعه مقالات ارائه شده در کنفرانس «انقلاب ایران پس از ۲۰ سال» می باشد که توسط دانشگاه جورج تاون در فوریه ۱۹۹۹ برگزار گردیده و پرفسور روح الله رضانی و پرفسور جان اسپوزیتو ده مقاله ارائه شده در این سمینار را ویراستاری و در فوریه ۲۰۰۱ منتشر ساخته اند. پرفسور روح الله رضانی، استاد بازنشسته حکومت و امور خارجی دانشگاه ویرجینیا، از برجسته ترین اساتید ایرانی مقیم آمریکا و نام آورترین صاحب نظر سیاست و روابط خارجی ایران است، و تاکنون دهها مقاله و کتاب به زبان انگلیسی انتشار داده است. آخرین اثر رضانی مجموعه مقالاتی است در مورد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران که آقای علیرضا طیب از انگلیسی به فارسی برگردانده است.^(۱) پرفسور جان اسپوزیتو صاحب کرسی ادیان و مطالعات بین المللی و رئیس مرکز مطالعات اسلام و مسیحیت دانشگاه جورج تاون است. اسپوزیتو نیز نوشته های زیادی راجع به شرایط اجتماعی و فرهنگی کشورهای خاورمیانه و نقش و جایگاه اسلام در این منطقه انتشار داده است.

اسپوزیتو در مقدمه کتاب، تحت عنوان «از خمینی (ره) تا خاتمی»، تحولاتی را که در بیست و نه سال اخیر در ایران رخ داده است، به خوبی شرح داده است. * مقاله حاضر معرفی کتاب زیر می باشد:

John L. Esposito and R. k. Ramazani (eds.),
Iran at the Crossroads, (New York; Palgrave
 2001), 284 pages.

سال پس از انقلاب اسلامی در زمینه داخلی و خارجی صورت گرفته مورد بررسی قرار می‌دهد و در آخر به صورت مختصر به موضوعات مقالات کتاب و نظرات نویسندگان آن اشاره می‌نماید. در مجموع برای اسپوزیتو روند ایدئولوژی‌زدایی بیست سال پس از انقلاب بیش از سایر مسائل و موضوعات جالب توجه است.

در مقاله اول کتاب دکتر مهرزاد بروجردی، دانشیار علم سیاست دانشگاه سیراکیوس آمریکا، «پارادوکسهای سیاست در ایران» را مورد بررسی قرار می‌دهد. بروجردی به فضای سیاسی و فکری دو دهه اول جمهوری اسلامی ایران توجه دارد و بر آن است، با آشکار ساختن تضادهای موجود فرهنگی و سیاسی ایران امروز افقهای جدیدی را فرا راه نخبگان فکری و اجرایی قرار دهد. بروجردی با طرح سؤالاتی تأکید دارد که جامعه ایران در پیدا کردن پاسخهایی برای هریک از این سؤالات با مشکلاتی روبرو است. این سؤالات عبارت اند از:

- ۱- آیا دموکراسی غربی در تعارض با قوانین الهی قرار دارد؟
- ۲- آیا فقه اسلامی می‌تواند موضوع تحلیلهای معرفت شناسانه و هرمتوتیک قرار گیرد؟
- ۳- در جهانی که تفکر علمی و عقلی بر آن غلبه یافته، برای دین و تفکر دینی می‌توان آینده‌ای متصور بود؟
- ۴- آیا اتخاذ راههای عملی مدرن شدن ایرانیان

با اسلام سخنیت دارند؟

۵- آیا اسلام و دینداری با تکثرگرایی سیاسی می‌توانند همزیستی داشته باشند؟

«اصلاحات و مقاومتها» نوشته محسن میلانی، استاد مسائل بین‌المللی دانشگاه فلوریدای جنوبی، موضوع دومین مقاله این مجموعه است. او ضمن ارائه مختصری از وضعیت تحولات کُند اصلاح طلبانه در هشت سال ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی و علل موفقیت آقای سیدمحمد خاتمی در مبارزه انتخاباتی سال ۱۳۷۶ به بررسی اقدامات اصلاح طلبانه طرفداران آقای خاتمی و حرکت‌های مقاومت گونه جناحهای میانه‌رو و محافظه‌کار می‌پردازد و با بهره گرفتن از نظرات تعارض گونه این دو گروه در مورد اصلاحات به این نتیجه می‌رسد که بسیار زود است درباره موفقیت و یا عدم موفقیت آقای خاتمی در تحقق اصلاحات سیاسی که در طی مبارزات انتخاباتی به مردم وعده داده بود قضاوت کرد.

دو مقاله بعدی را دکتر فریده فرهی و دکتر هاله اسفندیاری نوشته‌اند. خانم فرهی در مقاله خود موضوع شکل‌گیری مجدد حوزه عمومی و چشم‌انداز فضای سیاسی ایران پس از انقلاب را مورد توجه قرار می‌دهد. خانم فرهی با برشمردن نهادها و مؤسسات فرهنگی از جمله سمینار، مطبوعات، رادیو و تلویزیون، بر نقش تعیین کننده و بسیار تأثیرگذار آنها در شکل‌گیری مشارکت زنان، مسئله حجاب، فرهنگ

شهادت طلبی و وفاداری به باورهای دینی تأکید می‌ورزد و آخرالامر به این نتیجه می‌رسد که لازمه تحقق واقعی حقوق زنان به چگونگی ایجاد سازمانهای سیاسی - مدنی کاملاً وابسته است.

خانم هاله اسفندیاری در مقاله خود تلاش می‌کند مسائل و مشکلات زنان در جمهوری

اسلامی را از زاویه انتقادی بررسی نماید. این مقاله در سه بخش به بررسی نخست وضعیت زنان در ایران قبل از انقلاب، سپس سیاست دستگاه حکومتی نسبت به زنان و وضعیت اجتماعی آنان در ۱۸ سال اول جمهوری اسلامی و در بخش سوم به تحولاتی که در امور زنان در دو سال اول ریاست جمهوری آقای خاتمی صورت گرفته می‌پردازد. خانم اسفندیاری مدعی است که برای تهیه این مقاله با بسیاری از فرزندان علما، نمایندگان مجلس، سیاستمداران و همسران آنان، از جمله خانم اعظم طالقانی، خانم فاطمه کروبی، دکتر زهرا رهنورد، خانم عاطفه رجایی، فائزه و فاطمه هاشمی بهروانی و خانم زهرامصطفوی مصاحبه کرده و از نظرات آنان سود جسته است. اسفندیاری از امکانات و فرصتهای جدیدی که زنان در جمهوری اسلامی به دست آورده‌اند سخن می‌راند، در عین حال موانع و مشکلاتی را شناسایی می‌کند که در سر راه فعالیت به حق و قانونی آنان در جامعه ایران کنونی وجود دارد. در این زمینه او به حاکم بودن فرهنگ پدرسالار به عنوان مانع اصلی اشاره می‌کند. خلاصه آنکه از نظر خانم اسفندیاری، به‌رغم اینکه در بیست سال عمر جمهوری زنان ایرانی با مبارزه خویش به موفقیت‌هایی دست یافته‌اند، ولی سالها تلاش لازم است که بتوانند در سطوح مدیریتی و بالای تصمیم‌گیری مراکز قدرت مقام و منزلت واقعی خود را به دست آورند.

«اقتصاد ایران بیست سال پس از انقلاب» عنوان مقاله بیژن خواجه پور است که با کمک گرفتن از آمار و ارقام حکومتی و بررسی موضوعاتی چون وضعیت مالی کشور، روند خصوصی‌سازی، تجارت خارجی، سیاست تک‌نرخ ارز و وضعیت پرداخت و بدهیها، سعی می‌کند تصویری انتقادی از وضعیت اقتصادی ایران ارائه دهد. از نظر خواجه پور، در واقع برنامه توسعه اقتصادی کشور با تشکیل کابینه سازندگی آقای هاشمی رفسنجانی و با هدف بازسازی خرابی‌های ناشی از جنگ عراق علیه ایران شروع گردید. از این تاریخ به بعد است که ملاحظات اقتصادی بازسازی اولویتهای سیاسی و نظامی را تحت الشعاع قرار داد. خواجه پور می‌نویسد، در چند سال اول اجرای برنامه پنج ساله اول عمرانی به‌رغم محدودیتها و مشکلات فراوان، شاهد رشد اقتصادی نسبتاً سریع هستیم، دولت همزمان قادر می‌شود هزینه‌های عمومی را تأمین کند، میزان قرضه‌های دولتی را کاهش دهد و برنامه مدونی جهت بازسازی کشور تهیه نماید؛ لکن از اوایل دهه

۷۰ مشکلات و مسائل اقتصادی جامعه ایران چه از جنبه داخلی و چه در تجارت خارجی به تدریج افزایش می‌یابد. دلایل اصلی بحرانی شدن وضعیت اقتصادی ایران را خواجه پور ناشی از افزایش بی حد و حساب واردات، افزایش بدهیهای خارجی، نامشخص بودن جایگاه بخش خصوصی در اقتصاد ایران و نهایتاً مسئولیت‌پذیری گسترده دستگاه حکومتی و تبدیل شدن آن به بزرگ‌ترین سازمان اشغال‌زا و سرمایه‌گذار می‌داند.

پرفسور عبدالعزیز ساج‌الدین، استاد کرسی مطالعات ادیان دانشگاه ویرجینیای آمریکا، سعی می‌کند در مقاله ششم این مجموعه، نظام حقوقی اسلام و نقش تعیین‌کننده روحانیون تراز اول شیعه، بالاخص نقش ولایت فقیه را در پاسداری از اصول حقوق فقه سیاسی اسلام مورد بررسی قرار دهد. به اعتقاد ساج‌الدین قوانین اسلامی همگی بر پایه مصلحت و مفسده پایه‌گذاری شده و با طبیعت انسان و عقل او نیز سازگاری دارد. نظام حقوقی اسلام، دین، سیاست و حقوق را یکی می‌داند و تمایزی میان این سه مقوله قائل نیست و این امر با نظام حقوقی کشورهای مسیحی غرب که دین از سیاست و حقوق جداست، کاملاً متمایز است. ساج‌الدین اضافه می‌کند که هدف نهایی نظام حقوقی اسلام، سعادت دنیوی و اخروی انسانهاست، در حالی که سایر نظامهای حقوقی تنها به زندگی زمینی - دنیوی انسانها توجه دارند.

پرفسور ساج‌الدین به وضعیت حقوقی جمهوری اسلامی با محوریت ولایت فقیه می‌پردازد و اختلافات و تعارضات مهمی را در نظام حقوقی ایران شیعی با سایر کشورهای مسلمان، سنی شناسایی کرده، به این مسئله نیز اشاره می‌کند که حتی دهها موضوع و مسئله فقهی را در نوشته‌های علمای شیعی می‌توان یافت که مورد اختلاف نظر فقها و مجتهدین می‌باشد. آخر الامر ساج‌الدین به این نتیجه می‌رسد که واقعیت زندگی زمینی انسانها بر اصول شریعت که علمای شیعه قصد پیاده کردن آنها را دارند، مسائل جدید - دنیوی را تحمیل می‌کند.

مهم‌ترین محور بحثهای این کتاب را موضوعات انسجام یافته و مرتب با یکدیگر فصول هفتم تا دهم در باب سیاست و روابط خارجی ایران تشکیل می‌دهد. در واقع هر چهار نویسنده این مقالات سعی می‌کنند به سه سؤال ذیل پاسخ دهند:

- ۱- هنجارها و بدیل‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران کدام‌اند؟
- ۲- جایگاه ایران در نظام بین‌المللی کدام است و با توجه به این جایگاه، جمهوری اسلامی ایران با همسایگان شمالی خود چگونه باید برخورد نماید؟
- ۳- چگونه می‌توان و باید به اختلافات موجود در روابط ایران و ایالات متحده آمریکا پایان بخشید.

دکتر محی‌الدین مصباحی، دانشیار روابط

بین‌الملل دانشگاه بین‌المللی فلوریدا در میامی، اولین نویسنده این مجموعه چهار مقاله‌ای، ضمن بررسی چارچوب نظری سیاست خارجی، عوامل و عناصری که در فرایند تصمیم‌گیری و اجرایی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نسبت به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز نقش تعیین‌کننده‌ای دارند، نام برده، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. از نظر مصباحی عوامل ذیل در شکل‌دهی روابط ایران با کشورهای شمالی ایران مهم هستند: موقعیت جغرافیایی، نقش و عامل ایالات متحده در سیاست خارجی، علایق دو جانبه ایران با این کشورها، واکنشهای چندجانبه بین‌المللی نسبت به گسترش روابط ایران با این کشورها، سیاست منطقه‌ای و تمرکزگرایی حکومت ایران و نقش روسیه در ایجاد توازن بین ایران با همسایگان شمالی خویش. دکتر مصباحی روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای آسیای مرکزی، روسیه و قفقاز را هم در حوزه فرهنگی و هم از جنبه اقتصادی و هم به خاطر منافع مشترک در دریای خزر بسیار با اهمیت تلقی می‌کند و تأسّف می‌خورد از اینکه دستگاه حکومتی ایران به خاطر نداشتن شناخت دقیق نسبت به ساز و کارهای تغییر و تحولات بین‌المللی بالاخص نقش و حضور آمریکا در منطقه خاورمیانه، قادر نبوده است از جایگاه ویژه خود و فرصتهای پیش‌آمده در جهت تأمین منافع ملی به درستی

استفاده کند. پرفسور فرد هالیدی نویسنده مقاله بعدی تحت عنوان «ایران و سیاست بین‌الملل از منظر اروپا و اروپاییان» برای جامعه فرهنگی و دانشگاهی ایران، چهره‌ای شناخته شده است. از او به فارسی مقالات و کتابهای متعددی در اختیار است، ولی دو کتاب او نسبت به نوشته‌های دیگرش از مقبولیت بیشتری برخوردار می‌باشند، یکی «دیکتاتوری و توسعه سرمایه‌داری در ایران»^(۳) و دیگری «تکوین دومین جنگ سرد»^(۴). هالیدی در مقدمه مقاله خود از رفتار دولت انقلابی ایران نسبت به جهان خارج به عنوان رفتاری تجدید نظرطلبانه سخن می‌راند و سپس روابط کشورهای اروپایی با جمهوری اسلامی ایران و نقش بحرانهای منطقه‌ای در این نوع روابط، بالاخص موضوع جنگ اعراب و اسرائیل به مثابه مهم‌ترین موضوع سیاست خارجی ایران را مورد بررسی قرار می‌دهد. ارزیابی نهایی او این است، تا زمانی که دستگاه حکومتی ایران دست از حمایت جناحهای رادیکال فلسطینی بر ندارد و روابط خود با اسرائیل را سامان نبخشد روابط سیاسی ایران با کشورهای اروپایی، روابطی متشنج باقی خواهد ماند. فرد هالیدی ابراز امیدواری می‌کند که با روی کار آمدن آقای خاتمی مناسبات سیاسی ایران و اروپاییان بهبود بیابد. البته این امیدواری به نقش «باند بازاندای» بستگی دارد که آقای خاتمی در ایجاد تعادل و توازن نیروها بازی

خواهد کرد.

«تصویری تیره و تار- ایران و آمریکا ۱۹۹۹ - موضوع مقاله گری سیک استاد مطالعات بین الملل دانشگاه کلمبیاست که در سالهای شکل گیری انقلاب اسلامی معاون زیبایی برژینسکی، رئیس شورای امنیت ملی، بود و با تحلیل رویدادهای مربوط به انقلاب و ارائه این تحلیلها به کارتر نقش مهمی در رفتار و برخورد دستگاه حکومتی آمریکا نسبت به مسائل ایران داشته است. سیک در ۱۹۸۵ خاطرات خود را در کتاب رمان گونه و بسیار خواندنی، تحت عنوان «همه بازنده شده اند» انتشار داد.^(۴)

گری سیک می نویسد که سیاستمداران آمریکایی درک درستی از روند حوادث انقلابی ایران نداشته اند، چرا که تمامی آنها اعتماد خود را به شخص شاه متمرکز کرده بودند. او سه عامل اصلی را در سقوط شاه مطرح می سازد، یکی بیماری شاه که او را به شخصیتی مایوس و ناامید مبدل کرده بود، دوم ناکامی شاه در اجرای طرحهای بلندپروازانه اجتماعی و سوم غافلگیر شدن او در برابر موج نارضایتی عمومی.

سیک اضافه می کند که پس از انقلاب اسلامی مسائل مهمی از جمله بحران در روابط اعراب و اسرائیل، سلطه طلبی صدام حسین و تحمیل جنگ به ایران در سیاست خارجی جمهوری اسلامی نقش داشته اند و بر روابط این کشور با ایالات متحده آمریکا شدیداً تأثیر گذارده اند.

آخراً امر سیک ابراز امیدواری می کند که ایران و آمریکا کدورت‌های گذشته را به فراموشی سپرده، روابط عادی و حسنه‌ای که تأمین کننده منافع دو کشور است، شروع نمایند.

آخرین و پرمحتواترین مقاله کتاب، «ایران در چهار راه حوادث» از پرفسور روح الله رضانی در مورد بازتابها و پیامدهای سیاست خارجی ایران و تبیین منافع ملی می باشد. رضانی مقاله خود را با موضوع منافع ملی در نظامهای سیاسی سلطانیسم از دیدگاه ماکس وبر آغاز می کند و نقش و جایگاه دیوانسالاری اداری، نظامی را در تأمین منافع ملی بررسی کرده سپس منافع ملی را در سه مرحله از تاریخ سیاست خارجی، یعنی در زمان حیات امام، هشت سال ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی و دو سال اول ریاست جمهوری آقای خاتمی تحت عناوین

- ۱- منافع آرمانی،
- ۲- منافع عملگرایی و
- ۳- منافع دموکراتیک و وجود تعارضات مفهومی بین آنان موشکافانه مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد.

پرفسور رضانی این سؤال را مطرح می سازد که چگونه می توان به رغم وجود چندگانگی مفهومی - عملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی به موفقیت‌هایی دست یافت که به معنای واقعی در جهت تأمین منافع ملی قرار گیرند. او در پاسخ بدین سؤال بر ضرورت دستیابی اجماع نظر در مورد منافع ملی میان نخبگان اشاره

کرده و تأکید دارد، تا زمانی که اختلافات ایدئولوژیکی، حقوقی و برداشتهای شخصی مربوط به اهداف سیاست خارجی و ابزارهای دستیابی به اهداف میان مجریان حل و فصل نگردد، طبیعی است که تلاش برای تأمین همه جانبه منافع ملی و نقش سیاست خارجی در تأمین آن ناممکن خواهد بود. رضانی امیدوار است که جمهوری اسلامی ایران در هزاره جدید بتواند به آزادی به مثابه هدف اصلی سیاست خارجی دست یابد، چراکه به اعتقاد او بدون عدالت نظم و ترتیبی دوام نخواهد داشت و بدون آزادی هیچ عدالتی نمی تواند وجود داشته باشد.

به طور کلی مزیت این نوع کتابها نشان دادن فضای علمی خارج از کشور است، که محقق با دستیابی به منابع مختلف و بدون ضرورت محافظه کاری، ضمن ارائه اطلاعات و تحلیلهای جدید زمینه های گسترده ای برای مطالعه تحولات داخلی و روابط خارجی ایران فراهم می سازد. بدین خاطر مایلم مطالعه این کتاب، بالاخص چهار فصل آخر آن، را به دیپلماتها و دست اندرکاران مسائل سیاست خارجی و پژوهشگران و دانشجویان علوم سیاسی و روابط بین الملل توصیه نمایم.

پانوشتها

- ۱- روح الله رضانی، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ترجمه علیرضا طیب، (تهران: نشرنی، ۱۳۸۰).
- ۲- فرد هالیدی، دیکتاتوری و توسعه سرمایه داری در ایران، ترجمه فضل الله نیک آئین (تهران: انتشارات امیرکبیر ۱۳۵۸).
- ۳- فرد هالیدی، تکوین دومین جنگ سرد جهانی، ترجمه هرمنز همایون پور، (تهران: انتشارات آگاه ۱۳۶۲).

4- Gary Sick, *All Fall Down: American's Tragic Encounter With Iran*, (New York: Random House 1985).

مهم ترین نقدی که برداوریهی امیدوارکننده نویسندگان این چهار مقاله می توان وارد کرد، گرایش آنان به وضعیت و روند مطلوب تری در حل و فصل روابط ایران با ایالات متحده آمریکاست. این امیدواری را می توان معلول عوامل مختلفی دانست، اولاً گرایش امیدوار کننده، ریشه در رهیافت واقعگرایانه تمامی آنان دارد که در جهان با حاکمیت نظریه اصالت قدرت مورگنتای، دیدگاهی مسلط است، ثانیاً این سمینار و مقالات ارائه شده در آن در واقع دو سال پس از روی کارآمدن آقای خاتمی برگزار گردیده، بنابراین داوریهی نویسندگان مقالات عمدتاً مبتنی بر برنامه ها و پیامهای آقای خاتمی در جهت حل و فصل اختلافات با سایر کشورها و برپایی صلحی جهانشمول می باشد.